

16 महाजनपदे

अंगुतारा निकाया या बौद्ध धर्मग्रंथात भारतातील 6व्या शतकाच्या सुरुवातीला 16 महान राज्ये किंवा महाजनपदांचा उल्लेख आहे. ते वैदिक युगात उदयास आले. महाजनपदांच्या उदयाचा इतिहास पूर्व उत्तर प्रदेश आणि पश्चिम बिहारच्या विकासाशी 6व्या ते चौथ्या शतकादरम्यान जोडला जाऊ शकतो जेथे सुपीक जमिनींच्या उपलब्धतेमुळे शेतीची भरभराट झाली आणि मोठ्या प्रमाणात लोह खनिज उपलब्ध झाल्यामुळे लोहाचे उत्पादन वाढले. याचा परिणाम जनपदांच्या प्रदेशांचा विस्तार झाला (लोखंडी शस्त्रे वापरल्यामुळे) आणि नंतर 16 उच्च विकसित प्रदेश किंवा महाजनपद म्हणून संबोधले गेले.

जनपदातून महाजनपदांचा उदय

जनपद ही वैदिक भारतातील प्रमुख राज्ये होती. त्या काळात, आर्य हे सर्वात शक्तिशाली जमाती होते आणि त्यांना 'जन' म्हटले जात असे. यावरून जनपद या शब्दाचा उदय झाला जिथे जना म्हणजे 'लोक' आणि पद म्हणजे 'पाय'.

इसवी सनपूर्व 6 व्या शतकापर्यंत, सुमारे 22 भिन्न जनपदे होती. सामाजिक-आर्थिक घडामोडी मुख्यतः शेती आणि सैन्यात लोखंडी साधनांच्या वापरामुळे, धार्मिक आणि राजकीय घडामोडींसह लहान राज्ये किंवा जनपदांमधून महाजनपदांचा उदय झाला. लोकांनी टोळी किंवा जन यांच्यापेक्षा ते ज्या प्रदेशाचे किंवा जनपदाचे होते त्याबद्दल दृढ निष्ठा प्राप्त केली. हा काळ दुसऱ्या शहरीकरणाचा काळ म्हणूनही ओळखला जातो, पहिला हडप्पा संस्कृतीचा.

त्या काळात, राजकीय केंद्र इंडो-गंगेच्या मैदानाच्या पश्चिमेकडून त्याच्या पूर्वेकडे सरकले. हे जास्त पाऊस आणि नद्यांमुळे जमिनीची सुपीकता वाढल्यामुळे होते. तसेच, हा प्रदेश लोह उत्पादन केंद्रांच्या जवळ होता.

16 महाजनपद कोणते होते?

भारतात बौद्ध धर्माच्या उदयापूर्वी निर्माण झालेल्या 16 महाजनपदांची यादी:

खाली दिलेली यादी तुम्हाला 16 महाजनपदांची नावे देते:

1. काशी
2. कोसल
3. अंगा
4. मगध
5. वज्जी
6. मल्ल
7. चेदी/चेती

8. वत्सा
9. कुरु
10. पांचाला
11. मत्स्य
12. सुरसेना/सुरसेना
13. असाका
14. अवंती
15. गांधार
16. कंबोजा

काळाच्या ओघात, लहान किंवा कमकुवत राज्ये आणि प्रजासत्ताक बलाढ्य राज्यकर्त्यांनी नष्ट केले. वज्जी आणि मल्ल हे गण-संघ होते. गण-संघांचे विधानसभेद्वारे सरकार होते आणि विधानसभेत त्यांचे कुलीनशाही होते. 6व्या शतकात फक्त 4 शक्तिशाली राज्ये उरली:

1. मगध (महत्त्वाचे राज्यकर्ते: बिंबिसार, अजातशत्रु)
2. अवंती (महत्त्वाचा शासक: प्रद्योता)
3. कोसल (महत्त्वाचा शासक: प्रसेनजीत)
4. वत्स (महत्त्वाचा शासक: उदयन)

16 महाजनपद - MPSC परीक्षेसाठी तथ्ये

टेबल तुम्हाला 16 महाजनपदांचे तपशील देतो, नागरी सेवा परीक्षेच्या दृष्टीकोनातून महत्त्वाचे:

16 महाजनपद	महाजनपदांची राजधानी	आधुनिक स्थान	16 महाजनपदांविषयी तथ्ये
---------------	------------------------	--------------	-------------------------

अंगा	चंपा	मुंगेर आणि भागलपूर	<ul style="list-style-type: none">• अंग महाजनपदाचा संदर्भ महाभारत आणि अथर्ववेदात सापडतो.• बिंबिसाराच्या राजवटीत, ते मगध साम्राज्याच्या ताब्यात गेले.• हे सध्याच्या बिहार आणि पश्चिम बंगालमध्ये वसलेले आहे.• तिची राजधानी चंपा गंगा आणि चंपा नद्यांच्या संगमावर स्थित होती.• हे व्यापारी मार्गावरील एक महत्त्वाचे व्यापारी केंद्र होते आणि व्यापारी येथून सुवर्णभूमी (दक्षिण पूर्व आशिया) येथे जात होते.
मगध	गिरीराज/राजगृह	गया आणि पाटणा	<ul style="list-style-type: none">• अथर्ववेदात मगधचा उल्लेख आढळतो.• हे सध्याच्या बिहारमध्ये चंपा नदीने विभागलेल्या अंगाजवळ स्थित होते.• नंतर मगध हे जैन धर्माचे केंद्र बनले आणि पहिली बौद्ध परिषद राजगृहात आयोजित करण्यात आली.
काशी/काशी	काशी	बनारस	<ul style="list-style-type: none">• ते वाराणसी येथे स्थित होते.• मत्स्य पुराणात नमूद केल्याप्रमाणे या शहराला वरुणा आणि असी या नद्यांवरून हे नाव मिळाले.• काशी कोसलाने काबीज केले.
वत्सा	कौसंबी	अलाहाबाद	<ul style="list-style-type: none">• वत्सला वंश असेही म्हणतात.

			<ul style="list-style-type: none">• यमुनेच्या तीरावर स्थित.• या महाजनपदाने राजेशाही पद्धतीचे शासन केले.• राजधानी कौसंबी/कौशांबी होती (जी गंगा आणि यमुनेच्या संगमावर होती).• हे आर्थिक क्रियाकलापांसाठी मध्यवर्ती शहर होते.• 6व्या शतकात व्यापार आणि व्यवसायाची भरभराट झाली. बुद्धाच्या उदयानंतर, शासक उदयनाने बौद्ध धर्माला राज्य धर्म बनवले.
कोसल	श्रावस्ती (उत्तर), कुशावती (दक्षिण)	पूर्व उत्तर प्रदेश	<ul style="list-style-type: none">• ते उत्तर प्रदेशच्या आधुनिक अवध प्रदेशात होते.• या भागात अयोध्या हे रामायणाशी संबंधित एक महत्त्वाचे शहर देखील समाविष्ट होते.• कोसलमध्ये कपिलवस्तुच्या शाक्यांचा आदिवासी प्रजासत्ताक प्रदेश देखील समाविष्ट होता. कपिलवस्तुतील लुंबिनी हे गौतम बुद्धांचे जन्मस्थान आहे.• महत्त्वाचा राजा - प्रसेनजित (बुद्धाचा समकालीन)
शूरसेना	मथुरा	पश्चिम उत्तर प्रदेश	<ul style="list-style-type: none">• हे ठिकाण मेगास्थेनिसच्या वेळी कृष्ण उपासनेचे केंद्र होते.• बुद्धाच्या अनुयायांचेही वर्चस्व होते.

			<ul style="list-style-type: none">• महत्वाचा राजा - अवंतिपुरा (बुद्धाचा शिष्य).• त्याची राजधानी मथुरा यमुनेच्या काठावर होती.
पांचाला	अहिच्छत्र आणि कांपिल्य	पश्चिम उत्तर प्रदेश	<ul style="list-style-type: none">• उत्तर पांचालासाठी त्याची राजधानी अहिच्छत्र (आधुनिक बरेली) आणि दक्षिणेकडील प्रदेशांसाठी कांपिल्य (आधुनिक फरुखाबाद) होती.• कनौज हे प्रसिद्ध शहर पांचालाच्या राज्यात वसलेले होते.• नंतर शासनाचे स्वरूप राजेशाहीकडून प्रजासत्ताकाकडे वळले.
कुरु	इंद्रप्रस्थ	मेरठ आणि दक्षिणपूर्व हरियाणा	<ul style="list-style-type: none">• कुरुक्षेत्राभोवतीचा परिसर हे उघडपणे कुरु महाजनपदाचे ठिकाण होते.• ते शासनाच्या प्रजासत्ताक स्वरूपाकडे गेले.• महाकाव्य, महाभारत, राज्य करणाऱ्या कुरु वंशाच्या दोन शाखांमधील संघर्षाबद्दल सांगते.
मत्स्य	विराटनगरा	जयपूर	<ul style="list-style-type: none">• हे पांचालांच्या पश्चिमेस आणि कुरुंच्या दक्षिणेस वसलेले होते.<ul style="list-style-type: none">• राजधानी विराटनगर (आधुनिक बैराट) येथे होती.• हे राजस्थानच्या सध्याच्या जयपूर, अलवर आणि भरतपूर परिसरात वसलेले आहे.• संस्थापक - विराट

चेडी	सोठीवती	बुंदेलखंड प्रदेश	<ul style="list-style-type: none">हे ऋग्वेदात उद्धृत केले होते.राजधानी सोथिवती/शुक्तिमती/सोथिवतीनगरा होतीहे सध्याच्या बुंदेलखंड प्रदेशात (मध्य भारत) स्थित आहे.राजा - शिशुपाल. पांडव राजा युधिष्ठिराच्या राजसूय यज्ञात वासुदेव कृष्णाने त्याचा वध केला होता.
अवंती	उज्जयिनी किंवा महिष्मती	माळवा आणि मध्य प्रदेश	<ul style="list-style-type: none">बौद्ध धर्माच्या उदयाच्या संदर्भात अवंती महत्त्वपूर्ण होती.अवंतीची राजधानी उज्जयिनी (उत्तर भाग) आणि महिष्मती (दक्षिण भाग) येथे होती.हे सध्याच्या माळवा आणि मध्य प्रदेशच्या आसपास वसलेले होते.महत्वाचा राजा - प्रद्योता.उदयनाचे सासरे (वत्सांचा राजा).
गांधार	तक्षशिला	रावळपिंडी	<ul style="list-style-type: none">राजधानी तक्षशिला (तक्षशिला) येथे होती.सध्याचे स्थान - आधुनिक पेशावर आणि रावळपिंडी, पाकिस्तान आणि काश्मीर खोरे.गांधारचा उल्लेख अथर्ववेदात आहे.लोक युद्धाच्या कलेमध्ये उच्च प्रशिक्षित होते.हे आंतरराष्ट्रीय व्यावसायिक क्रियाकलापांसाठी महत्त्वपूर्ण होते.

			<ul style="list-style-type: none">• महत्वाचा राजा - पुष्करसारिन.• ई.पू. सहाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात गांधार पर्शियन लोकांनी जिंकले होते.
कंबोजा	पुंछ	राजौरी आणि हाजरा (काश्मीर), NWFP (पाकिस्तान)	<ul style="list-style-type: none">• कंबोजाची राजधानी पुंछ होती.• हे सध्याचे काश्मीर आणि हिंदुकुश मध्ये वसलेले आहे.• अनेक साहित्यिक स्रोतांचा उल्लेख आहे की कंबोज हे प्रजासत्ताक होते.• कंबोजांकडे घोड्यांची उत्कृष्ट जात होती.
अस्माका किंवा असाका	पोताली/पोडाणा	गोदावरीचा किनारा	<ul style="list-style-type: none">• ते गोदावरीच्या काठावर होते.• विंध्य पर्वतरांगेच्या दक्षिणेस वसलेला हा एकमेव महाजनपद होता आणि दक्षिणपथावर होता.• त्यात प्रतिष्ठान किंवा पैठण या प्रदेशाचा समावेश होता.
वज्जी	वैशाली	बिहार	<ul style="list-style-type: none">• तिरहुत विभागातील गंगेच्या उत्तरेला वज्जीचे राज्य होते.• त्यात आठ कुळांचा समावेश होता, ज्यात लिच्छवी (राजधानी - वैशाली), विदेहंस (राजधानी - मिथिला), जात्रिक (कुंदापुरा येथे स्थित) हे सर्वात शक्तिशाली होते.• महावीर हे जात्रिक कुळातील होते.• वज्जीचा अजातशत्रुने पराभव केला.

मल्ल	कुशीनारा	देवरिया आणि उत्तर प्रदेश	<ul style="list-style-type: none">• याचा संदर्भ बौद्ध आणि जैन ग्रंथ आणि महाभारतात सापडतो.• मल्ल हे प्रजासत्ताक होते.• त्याचा प्रदेश वज्जी राज्याच्या उत्तरेकडील सीमेला स्पर्श केला.<ul style="list-style-type: none">• राजधानी - कुसिनारा आणि पावा.• दोन्ही राजधान्या बौद्ध धर्माच्या इतिहासात महत्त्वाच्या आहेत. बुद्धांनी शेवटचे जेवण पावा येथे घेतले आणि कुसिनारा येथे महापरिनिर्वाणासाठी गेले.
------	----------	-----------------------------	---

महाजनपदांची राजकीय रचना

- बहुतेक राज्ये राजेशाही होती परंतु काही गण किंवा संघ म्हणून ओळखली जाणारी प्रजासत्ताक होती. हे गणसंघ हे कुलीन वर्ग होते जिथे राजा निवडला जायचा आणि तो परिषदेच्या मदतीने राज्य करत असे. वज्जी हे संघाचे सरकार असलेले महत्त्वाचे महाजनपद होते.
- जैन आणि बौद्ध धर्माचे संस्थापक प्रजासत्ताक राज्यांमधून आले.
- प्रत्येक महाजनपदाची राजधानी होती.
- त्यांपैकी बहुतेकांनी इतर राजांपासून संरक्षणासाठी त्यांच्याभोवती किल्ले बांधले होते.
- या नवीन राजे किंवा राजांनी नियमित सैन्याची देखभाल केली होती.
- त्यांनी लोकांकडून करही वसूल केला. सामान्यतः, पिकांवर कर हा उत्पादनाच्या 1/6 वा होता. याला भागा किंवा वाटा असे म्हणतात.
- अगदी कारागीर, पशुपालक, शिकारी आणि व्यापाऱ्यांवरही कर लावण्यात आला.

शेतीतील बदल

कृषी क्षेत्रात दोन मोठे बदल झाले.

i लोखंडी नांगरटाचा वाढता वापर. त्यामुळे उत्पादन वाढले.

ii शेतकऱ्यांनी भाताची रोवणी सुरू केली. म्हणजे जमिनीवर बिया विखुरण्याऐवजी रोपटे वाढवून शेतात लावले. यामुळे उत्पादन तर मोठ्या प्रमाणात वाढले पण कामही अनेक पटींनी वाढले.

सहाव्या शतकातील महत्त्व

इसवी सन पूर्व सहाव्या शतकापासून भारताचा अखंड राजकीय इतिहास सांगता येईल.

गण-संघ आणि राज्यांमध्ये फरक

गण - संघ	राज्ये
1. मुख्य कार्यालय वंशपरंपरागत नव्हते आणि ते गणपती किंवा गणराजा म्हणून ओळखले जात असे.	1. सर्व अधिकार राजा आणि त्याच्या कुटुंबाकडे निहित होते.
2. गण हे पूर्व भारतात हिमालयाच्या पायथ्याशी किंवा जवळ होते.	2. बहुतेक राज्यांनी गंगा खोऱ्यातील सुपीक जलवाहिनीचा ताबा घेतला.
3. सरकारचे प्रतिनिधी स्वरूप. परिषदेने संथागरा नावाच्या सभागृहात समस्यांवर चर्चा आणि वादविवाद केले. सलाका (लाकडाचे तुकडे) मतदानासाठी वापरण्यात आले आणि सलाका-गहापाका (मते संग्राहक) यांनी प्रामाणिकपणा आणि निष्पक्षता सुनिश्चित केली.	3. राजकीय शक्ती राजामध्ये केंद्रित होती ज्याला मंत्री, परिषद आणि सभा यांसारख्या सल्लागार मंडळांनी मदत केली होती. तथापि, राजाच्या देवत्वाची संकल्पना उदयास आल्याने आणि पुरोहित रीतिरिवाजांवर अधिक जोर दिल्याने, लोकप्रिय संमेलनांचे केंद्रस्थान कमी झाले.
4. गण-संघाचे दोनच स्तर होते- क्षत्रिय राजकुल (शासक कुटुंबे) आणि दास कर्मकार (गुलाम आणि मजूर).	4. मुख्यत्वे जातीय निष्ठा आणि राजाप्रती निष्ठा यावर लक्ष केंद्रित केले गेले.

5. गण संघ राज्यांपेक्षा अधिक सहिष्णू होते. या सहिष्णुतेमुळेच - महावीर (जैन धर्म, वज्जी संघाचा होता) आणि बुद्ध (बौद्ध धर्म, शाक्य कुळातील) राज्यांच्या तुलनेत गण-संघांमध्ये अधिक अनिर्बंध मार्गाने त्यांचे तत्वज्ञान प्रसारित करू शकले.

5. ब्राह्मणवादी राजकीय, सामाजिक आणि धार्मिक सिद्धांत राज्यांमध्ये अधिक खोलवर रुजले होते.

byjusexamprep.com